

Oriško, Štefan

Stavebná plastika ruiny stredovekého kostola v Piešťanoch

Archaeologia historica. 2006, vol. 31, iss. [1], pp. 333-344

ISBN 80-7275-061-5

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140677>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

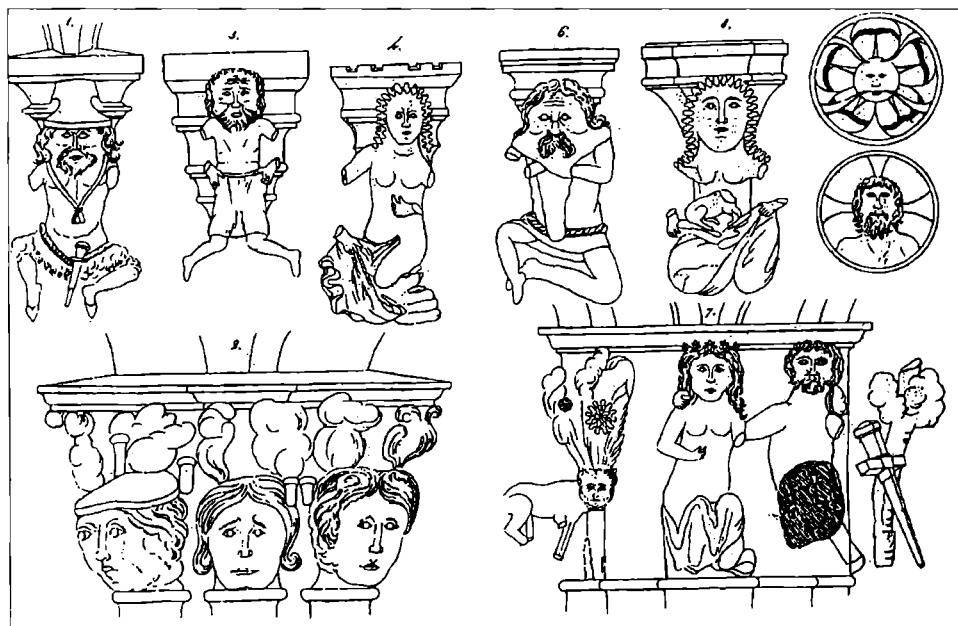
Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Stavebná plastika ruiny stredovekého kostola v Piešťanoch

ŠTEFAN ORIŠKO

Zo stredovekého kostola v Piešťanoch sa zachovali len torzovité obvodové múry východného uzáveru, jeho ostatné časti zanikli. Proces deštrukcie kostola začal po povodni v roku 1813. Zakrátko nato, ešte v tom istom desaťročí, bola o stavbe uverejnená pomerne rozsiahla správa s opisom, ktorá podnes je rozhodujúcim dokumentom o staršom stave pamiatky. Jej autor – barón Alojz Mednyánszky kresbami zachytil aj časť kamenárskej výzdoby kostola (Mednyánszky 1818). Proces deštrukcie už od 19. storočia sprevádzal paradoxne aj postupný, a v rôznej intenzite pretrvávajúci záujem o kostol, z ktorého – s rôznym zámerom a pohnútkami – postupne vyberali kamenárske články. Tieto vyňatím z architektúry sa stali mobilnými predmetmi – boli prenesené na rozličné miesta v Piešťanoch i okolí a dostávali sa postupne aj do zbierok súkromných osôb i muzeálnych inštitúcií. Procesy zániku pamiatky a pohyb vyňatých fragmentov možno sledovať len obmedzene.

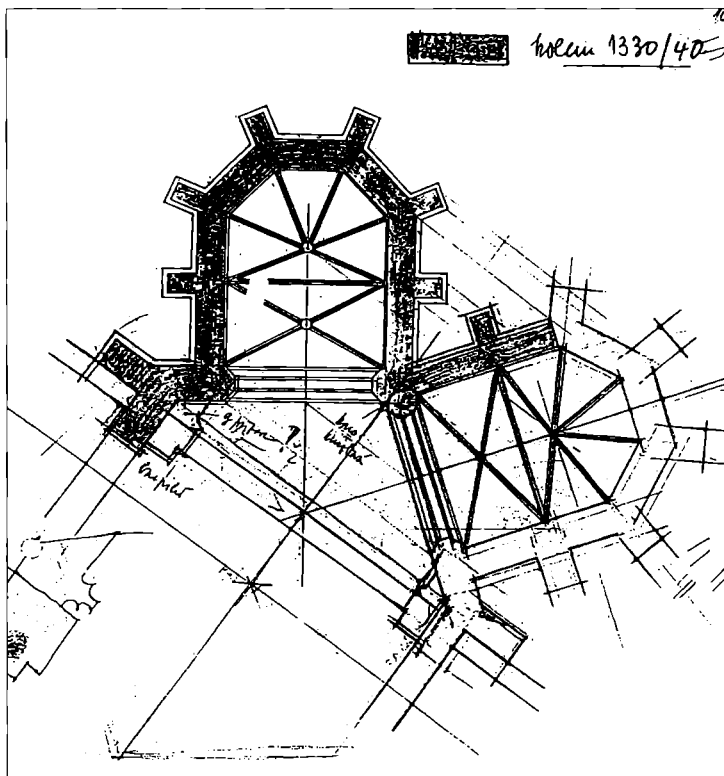
Po svojom širšom článku Alojz Mednyánszky sa o piešťanskom kostole zmienil aj vo vlastivedno-popularizačnom diele – Malebnej ceste dolu Váhom (Mednyánszky 1826/1962, 188). Mednyánszkeho popisy zužitkovali rôznym spôsobom potom i neskorší autori, zaoberajúci sa kostolom. Z nich pomerne veľkú pozornosť mu venoval Arnold Ipolyi, ktorý vo svojej akademickej prednáške stavebnú plastiku kostola zaradil medzi doklady stredovekého sochárstva v Uhorsku (Ipolyi 1863/1873, 118 n.). Nesporne ich poznal aj Jozef Könyöki, ktorý dokumentoval pre pamiatkové orgány početné stavby, ale zostalo zrejme len pri jeho písomnej neuskutočnenej ponuke z roku 1875 vyhotoviť popis a kresby kostola: vyplýva to z archívnych dokumentov uložených na pamiatkovom úrade v Budapešti (K 6858, MOB

Obr. 1. Piešťanské fragmenty na rytine A. Mednyánszkeho, 1818.

1875/129). Neskôr Nándor Sándorfi v krátkej cestovnej správe uviedol, že svorníky klenby, pochádzajúce z ruiny, našiel zamurované na piešťanskej fare, ďalšie konzoly i stĺpy, fragmenty plastík videl zhromaždené v jednej z miestnych záhrad a predpokladal, že najviac ich môže byť u Mednyánszkych vo Veselom (Sándorfi 1884, 243 n.). V prehľade cirkevných pamiatok Piešťan roku 1905 Jozef Follajtár už konštatoval zánik článkov, zhromaždených predtým v katolíckej škole (kde zanikli počas prestavby budovy), ďalej spomenul len existenciu svorníkov na fare a samotnú tehlovú ruinu, ktorej materiál využívali ako stavebný materiál (Follajtár 1905, 266 n.). Ďalšie zmienky v literatúre sa zaoberali už predmetmi pôvodom z Piešťan, ktoré sa dostali do budapešťianskych zbierok, najmä figurálnym reliéfom s tróniacou kráľovskou postavou (Mednyánszky 1905, 416 n., Éber 1909, 289 n.). V nasledujúcich rokoch 1910 i 1911 sa záujem o kostol preniesol do oblasti pamiatkovej starostlivosti – vtedy v mene jeho záchrany vyňali z torza stavby ďalšie kamenné články a odviezli do Národného múzea v Budapešti. Tieto aktivity možno doložiť najmä korešpondenciou, zachovanou v archíve Pamiatkového úradu v Budapešti (bližšie: Oriško 2005, 39 n.). Sumarizujúc počiatky záujmu o piešťanský kostol charakterizuje ich skôr evidovanie jeho kamenárskych a kameňosochárskych súčastí spolu s pokusmi o záchranu, najmä mimo opustenej stavby, než orientovanie pozornosti na vlastný areál so zvyškami architektúry.

Až roku 1932 pod hlavičkou Štátneho referátu na ochranu pamiatok a z iniciatívy piešťanskeho múzea i miestnej muzeálnej spoločnosti (za podpory spolumajiteľa kúpeľov dr. Wintera) realizoval Václav Mencl nerozsiahle terénne odkryvy, pri ktorých sa zistil celý pôdorys východnej časti stavby, najmä úseky murív južného presbytéria, loď a jej rozsah sa zrejme neskúmali. Výsledky výskumu neboli publikované. V tridsiatych rokoch sa Mencl viackrát iba krátko zmienil o stavbe, zaradiac ju v prehľadoch medzi gotické architektúry, ale až roku 1967 (opäť v rámci prehľadovej štúdie o architektúre Šariša) jej venoval väčšiu

Obr. 2. Terénny náčrt pôdorysu uzáveru piešťanskeho kostola, V. Mencl.

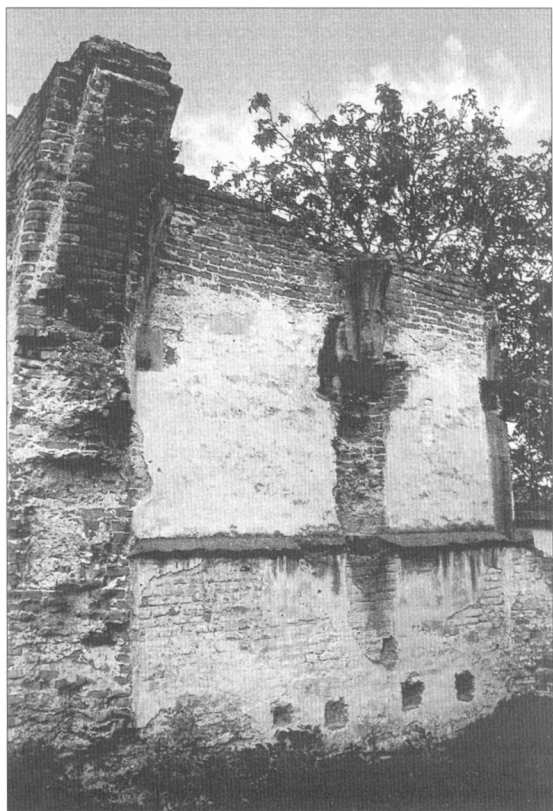
poznámku (Mencl 1967, 14). Spomenul v nej aj svoj skorší výskum a architektúru rámco-vo zaradil do slohových súvislostí druhej štvrtiny 14. storočia. Z pozostalosti V. Mencla pochádza niekoľko terénnych náčrtov (dnes v archíve Pamiatkového úradu v Bratislave), zachytávajúcích pôdorys východnej časti kostola i niektoré profilácie stavebných detailov: nie je však isté, kedy vznikli tieto škice. Krátko pred Menclovým výskumom začali deliť nezastavané pozemky okolo kostolnej ruiny na stavebné parcely a vlastné torzo nielenže susedilo s novovznikajúcou zástavbou, ale presahovalo do viacerých okolitých záhrad. Malá plocha so zrúcaninou bola síce po roku 1930 vyňatá zo súkromného vlastníctva (Ruttkay 1988, 115), prístup k nej však komplikovali vzťahy s vlastníkmi v okolí. Narazila na ne aj skupina architektov zo Slovenskej technickej univerzity v roku 1953, keď chcela opäť preskúmať areál. Nie je celkom známy rozsah ich skúmania, ale zrejme iba znovu doložili Menclom zistený pôdorys južného presbytéria. Skupina architektov zostáva podnes anonymná, ich výsledky zhrnula iba krátka nepodpísaná časopisecká správa (J. K. 1956, 46). Na lokalite potom v rokoch 1981 a 1982 uskutočnil Alexander Ruttkay archeologický výskum, ktorý overil jednotu gotickej stavby v skoršie identifikovanom rozsahu, ale zistil tu aj staršie hrobové nálezy (Ruttkay 1988).

Od roku 1991 začalo Balneologické múzeum v Piešťanoch v areáli kostola doteraz najrozsiahlejší archeologický výskum, trvajúci niekoľko sezón (najprv v rokoch 1991 až 1994, doskúmavalo sa aj roku 2004). Z hľadiska architektúry postupné skúmania priniesli najmä poznatky o rozsahu lode (jednolodia) gotického kostola, doloženej základmi obvodových múrov s opornými piliermi po obvode, ako aj naznačili mladšie, snáď barokové prístavby, zároveň sa v negatívne zistili úseky základov prípadnej staršej (románskej) sakrálnej stavby, s ktorou sa viazali aj hroby (bližšie zhrnutia: Krupa–Klčo 2004, Krupa–Klčo 2005, a tiež ročné hlásenia autorov o výskumoch v AVANSoch). V nadväznosti na archeologické výskumy sa potom (roku 2004) uskutočnil aj pamiatkový výskum nadzemných zachovaných častí kostola s cieľom upresniť jednak kvalitu stavby, jej architektonické a umeleckohistorické zaradenie a tiež stanoviť kritériá jej uvažovanej pamiatkarskej prezentácie (Žuffová 2005). Súčasťou pamiatkového výskumu bola aj inventarizácia kameňosochárskych prvkov a (aspoň čiastková) rekonštrukcia staršieho (stredovekého) stavu výzdoby architektúry kostola. Okrem evidencie článkov na torze murív in situ usilovala o katalogizovanie všetkých zistených fragmentov, vrátane zbierkových fondov, so stanovením ich prípadnej pôvodnej lokalizácie v architekúre, ako aj skúmanie okolností, kedy a ako sa do zbierok dostali. Azda náročnejšia časť inventarizácie – identifikácia kamenných článkov z Piešťan v zahraničnom majetku – bola už publikovaná v samostatnej štúdií (Oriško 2005). Ďalšia časť zhodnotenia, venovaná fragmentom obsahnutým podnes v rámci kostolnej ruiny a článkom preneseným na iné miesta v Piešťanoch, je predmetom tohto príspevku.

Z hľadiska rekonštrukcie a poznania staršieho stavu pamiatky zásadný pramenný význam majú texty, publikované približne do začiatku 20. storočia, ktoré ešte opisujú relatívne kompletnú (hoci už dávno torzovitú) stavbu, alebo sa zmieňujú o aktivitách okolo jej záchrany. Neskôr v literatúre sa ustálilo rozdelenie fragmentov na muzeálne exponáty a popisy v rámci terénneho stavu architektúry. Najdôležitejším zdrojom je skôr spomenutý článok Alojza Mednyánszkeho uverejnený v šiestom ročníku viedenského časopisu *Fundgruben des Orients* (Mednyánszky 1818) o „starom kostole templárov“ v Piešťanoch (*Rudus Ecclesiae Templariorum in Pöstyén*). Súvisí so záujmom, ktorý o rád templárov sa prejavovali bádatelia, ovplyvnení romantizmom: Mednyánszky zhrnul históriu jednej z domnelých templárskych pamiatok v Uhorsku. Článok ilustrovala rytina s vyobrazeniami desiatich kamenných článkov z kostola – konzol, hlavíc a svorníkov. Mednyánszkeho historická štúdiá o Piešťanoch a rytina boli známe aj už predtým (napr. Ipolyi, 1863/1873; Mednyánszky D. 1905; Éber 1909; u nás Ruttkay, 1988), novšie spolu s ďalšími Mednyánszkeho kresbami z pozostalosti (uloženými dnes v zbierke rukopisov – Kézirattár, Országos Széchényi Könyvtár, Budapešť) sa nimi zaoberala maďarská historička umenia Edit Szentesi (Szentesi 2000). V budapešťianskej zbierke rukopisov sa nachádzajú Mednyánszkeho kresbové podklady pre

uverejnenú rytinu (kresby ceruzkou a tušom na papieri, so štvorcovou sieťovou osnovou; fond Fol. Lat. 3707, III. zväzok).

Mednyánszkemu ako východisko pre stručné dejiny kostola slúžili kanonické vizitácie z 18. storočia: v jednom z citovaných zápisov z roku 1731 (vizitácia Františka Zichyho) sa po prvý raz objavilo aj spojenie stavby s templármi, ktoré zopakovala potom vizitácia z roku 1756 (Anton Révay), kým ďalší zápis z roku 1788 (Jozef Batthányi) kostol spojil s benediktínmi z opátstva sv. Hypolita pod Zoborom (Mednyánszky 1818, 494). Mednyánszky v popise stavby uviedol, že v kostole s dvomi presbytériami, z ktorého sa zachovali iba ruiny, je 23 sochársky stvárnených prvkov. Na niektorých (na 12 kusoch) je „vyobrazené len rastlinstvo a ovocie“ – tieto bližšie ani neopísal ani nenakreslil, ďalšie (s figurálnymi motívmi) si vyslúžili podrobnejší opis (Mednyánszky 1818, 495–496), nie všetky však aj nákreš. Na rytine priloženej k článku je 9 číslovaných prvkov, ktoré sa v zásade kryjú s textom opisov. V ich ikonografii hľadal tajomné motívy templárov. Položky 1 až 5 z rytiny lokalizoval do ľavého presbytéria, ostatné do pravého.

Obr. 3. Severná stena severného presbytéria.

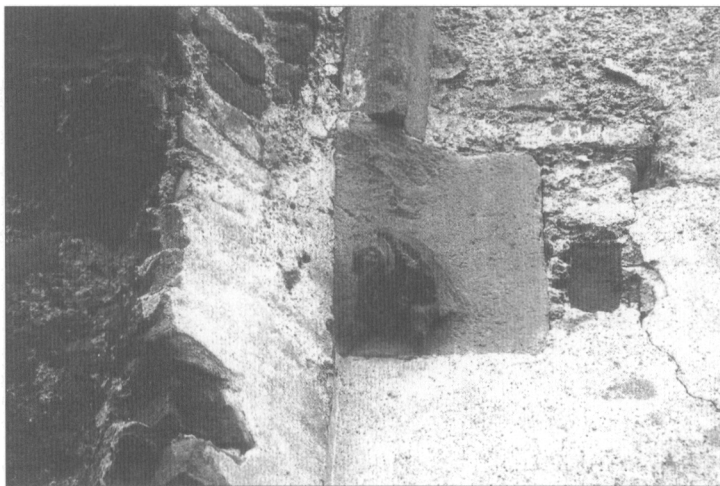
inventárnymi číslami (1911/1 až 6). Ich prevoz potvrdil aj ďakovný list vtedajšieho riaditeľa Národného múzea Imricha Szalaya, ktorý oznámil prijatie 6 kameňov – 3 hlavíc, jednej konzoly, jedného úseku rebra a jedného zlomku ukončenia piliera (archív Pamiatkového úradu, Budapešť, fond MOB 1911/67; tiež Szentesi 2000, 504). Akvizície z roku 1911 majú na bočných stenách olejovou farbou a štetcom namalované inventárne čísla. Kamene sú zvyčajne na jednej strane výraznejšie poškodené: toto poškodenie nesporne súvisí s ich (nie celkom šetrným) vyberaním z murív kostola. Jediné, bezpochýb aj najnáročnejšie dielo z budapeštianskej kolekcie – reliéf s tróniacou kráľovskou figúrou a dvojicou anjelov – ne-

V jedinej zahraničnej zbierke – v Maďarskej národnej galérii v Budapešti, kde po istom putovaní viacerými muzeálnymi inštitúciami skončili všetky pôvodom piešťanské články, z Mednyánszkeho nákreš sa nachádza hlavica zväzkovej príporý s tromi torzovitými hlavami a listami (Mednyánszkeho položka č. 2, MNG 55.979) – pôvodne zo severnej steny severného presbytéria a torzo konzoly s kľaciacou figúrou (Mednyánszky položka 6, MNG 55.1048) – pôvodne z južného presbytéria. Ostatné kusy z budapeštianskej zbierky nemajú figurálne prvky (nepatrili teda do záujmového poľa Mednyánszkeho, ani ich neevidoval). Ide o zväzok rebier hruškoveho profilu z pätky klenby (MNG 55.1582), hlavicu zväzkovej príporý s dvomi radmi listov (MNG 55.978), hlavicu záverej príporý dekorovanú rozetami (MNG 55.1039) a fragment kordónovej rímsy z interiéru presbytéria (MNG 55.1043). Celý uvedený súbor zaevidovali v Maďarskom národnom múzeu (kde ich z Piešťan pôvodne priviezli) začiatkom roku 1911 s postupnými, za sebou nasledujúcimi

tvorilo súčasť tohto prevozu, bolo darované múzeu už skôr (okolo alebo pred rokom 1905) zo zbierky rodiny Mednyánszkých vo Veselom (MNG 55.1604). Nie je ňom o zmienka ani nákres v článku A. Mednyánszkeho, azda preto, že jeho téma sa nedala vysvetliť templárskou symbolikou. Snáď najstaršia správa o ňom je v texte kanonickej vizitácie z roku 1788, kde sa uvádzajú dvaja anjeli, jeden s dvojkrížom.

Napriek tomu, že podstatná časť stredovekých kameňosochárskych zložiek architektúry piešťanského kostola buď zanikla, alebo bola prevezená do múzea – mimo stavbu, torzo architektúry podnes obsahuje aj niekoľko zlomkov tohto druhu: sú to silne poškodené konzoly rebrovej klenby, tvoriace naďalej integrálnu súčasť pamiatky a jej komplikovaného stavu zachovania. V stojacich múroch na viacerých miestach hlavice prípor či konzoly rebrovej klenby však chýbajú, ich pôvodnú polohu i rozmery naznačujú iba otvory po vybratých kameňoch. Naším zámerom je evidovať všetky náročnejšie kamenársky spracované články (pôvodne) s podielom sochárskych a ornamentálnych zložiek. Ponechávame však mimo bližšej pozornosti ostatné zachované kamenné súčasti tehlovej architektúry, súvisiace jednoznačne s konštrukciami – ako sú úseky rímsy (v interiéri i na fasádach), prípory, rebrá a ostenia.

V dnešnom torze stavby iba dve konzoly priamo poukazujú na figurálne zložky: nachádzajú sa v kútoch severného presbytéria pri triumfálnom oblúku. Z konzoly v severnej stene je evidentný pravidelný kamenný blok osadený do tehlového muriva. V jeho dolnej časti je torzo kľačiacej mužskej postavy – spodná časť drobnej figúry, približne po pás. Pod dosadnutím rebra v hornej časti bloku je deštruovaný (osekaný) povrch kameňa, ostatné plochy kameňa sú hladené. Podľa zachovaných častí figúry a podľa malých osekáných plôch

Obr. 4. Fragment kútovej konzoly zo severnej steny severného presbytéria.

možno usudzovať, že postava bola pôvodne stvárnená vo vysokom reliéfe, ba mohla dosahovať priestorovú kvalitu sochy, oddeľujúcej sa od hladkého „pozadia“. Torzo zodpovedá konzole č. 1 z Mednyánszkeho nákresu a popisu, ktorý identifikoval vo figúre templársky idol Baphomethe, odetý do ľvej kože (Mednyánszky 1818, s. 495). Ruttkay figúru popísal ako kľačiaceho rytiera (príslušníka rytierskej rehole) s dobovými detailami na odevu – ako kovové puklice na kolenách, členková obuv s ostrými hrotmi, zúbkovaný okraj pláštá, stáčaný povrazcový opasok s krátkym mečom (Ruttkay 1988, 124, 134–135). Módne prvky odevu podľa neho čiastočne určujú datovanie vzniku figúry do druhej tretiny 14. storočia. Ďalší autori v zlomku figúry videli plastiku bojovníka (Krupa–Bača 1993, 15). V Mednyánszkeho časoch postava mala ešte mužskú hlavu s bradou i obnažený trup, ruky jej však chýbali. Konzolu zvrchu ukončovala podžlabená rímsa. Jednoznačne je problematické hľadať ikonografické vzťahy

klačiacej mužskej figúry k tajomnému svetu templárov, rovnako nie je opodstatnené vidieť v nej ani vyobrazenie príslušníka rytierskeho rádu: pravdepodobnejšie je vychádzať z konzolového situovania figúry ako „nosiča“ klenby – atlanta, ako to svojho času navrhol už A. Ipolyi, uvažujúci o type (Ipolyi 1863/1873, 118). Podľa Mednyánszkeho kresby v piešťanskom kostole bolo pôvodne podobných figurálnych konzol viac. Jej priamou analógiou je konzola z budapeštianskej zbierky (MNG 55.1048), ktorú tak isto charakterizuje podrobné spracovanie detailov odevu. Motív atlanta sa často vyskytuje v stavebnej plastike 14. storočia, jednak vo viedenskom sochárstve, ale aj v ďalších stredoeurópskych okruhoch.

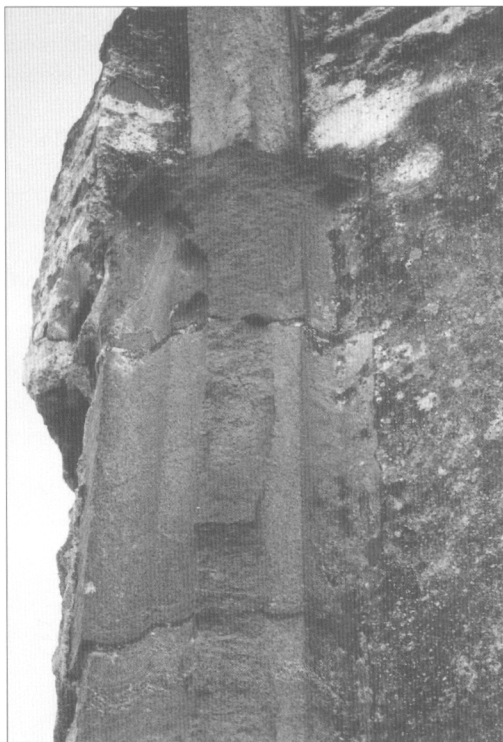
Problematickejšia je identifikácia kútovej konzoly z južnej steny severného presbytéria. Zachoval sa z nej kamenný blok osadený do tehlového muriva, v jeho dolnej časti je mierne vystupujúci deštruovaný útvar, z čelného pohľadu zlomový, zo spodu sú na ňom viditeľné oblé polvalcové záhyby. Na kamennom bloku nad vystupujúcou časťou je šikmý zlom, nasadenie rebra chýba. Minimálne tvarové torzo možno azda stotožniť s konzolou so ženskou klačiacou figúrou (nákres č. 4 na Mednyánszkeho rytine), ktorá mala v spodnej časti riasenú drapériu. Ruttkay v zlomku rozpoznal „zvieraciu hlavu s otvorenou papulou“ (Ruttkay 1988, 111).

Obe uvedené konzoly zo stavby spolu s budapeštianskou, s klačiacou mužskou figúrou, predstavujú typ, ktorý použili v kútových situáciách, kde klenbové konštrukcie končili v konzolovom (figurálne zdobenom) útvare a nenadväzovali na ne prípor v nižšej časti steny. Neboli tak previazané s členením stien, vrátane kordónovej rímsy, ktorá lemovala steny oboch presbytérií v rovine okenného parapetu. Ich hlavným výzdobným prvkom boli figúry. Konzoly (resp. hlavice prípor) z hĺbkových stien presbytérií na mieste sa nezachovali, ich kvalitu a typológiu možno posúdiť iba podľa muzeálnych dokladov. Mali trojdielnu kalichovú formu, zodpovedajúcu zväzkom klenbových rebier (s hruškovou profiláciou) a príporám (s valcovým profilom), ktorých konštrukciu prepájali. V oboch presbytériách kostola boli pôvodne štyri takéto hlavice, dva kusy tohto typu, zdobené rastlinnou ornamentikou i figurálnymi detailami (hlavami) sú v galerijných zbierkach (MNG 55.978 a 55.979).

Hlavice zo záverových častí – z päťosminových polygónov mali jednoduchšiu, kalichovú formu. Spájali sa s jedinou (trišvrtevalcovou) príporou a jediným hruškovým rebrom klenby. V stavebnom torze je doložený tento typ iba raz: v mieste nasadenia polygonálneho uzáveru na južný múr severného presbytéria kostola sa zachovala silueta kalichovej hlavice v profilácii s odstupňovanou krycou doskou, rímsovým podžlabením a dvomi výstupkami na ľavom okraji (zrejme stopami po deštruovaných rastlinných ornamentoch). Pravá hrana siluety hlavice je nečitateľná. Na hlavicu nadväzuje poškodené hruškové rebro klenby a zospodu deštruovaná valcová prípora, zachovaná iba ako odtlačok, zovretá dvomi výžlabkami a zo strán podložená ešte úsekmi rovných plôch. Výžlabky a hladká podložka končili v rovine krycej dosky hlavice. Lemovanie ďalšími prvkami odlišuje záverové prípor od článkov na hĺbkových múroch presbytérií, kde zväzkové prípor vyrastali priamo bez sprostredovania z hladkých rovných plôch steny. Na základe zachovaného torza vieme síce rekonštruovať formy prípor i typy hlavíc z polygónových úsekov, nie celkom však ich ornamentiku. Hlavica rovnakého druhu z budapeštianskej zbierky (MNG 55.1039) má kalich dekorovaný päťlistovými rozetami a zvlnenými ostrými listami, jej silueta je však odlišná od obrysov, ktoré sa ešte črtajú v Piešťanoch (táto hlavica zostala na stavbe doteraz nepovšimnutá).

Podľa pôdorysu a situovania prípor možno rekonštruovať schému zaklenutia oboch presbytérií – v každom bolo jedno obdĺžnikové pole a polygonálna viacdielna klenba uzáveru. Rebrá s hruškovým prierezom sa stretali v zdobených svorníkoch, ako na to poukazujú dva zachované kusy (pôvodne v presbytériách boli štyri svorníky), dnes zamurované do pilierov po stranách vstupu do budovy katolíckej fary v Piešťanoch. Jeden nesie reliéf hlavy Krista, druhý rastlinnú ornamentiku: v doterajšej literatúre ku kostolu sú svorníky pomerne často spomínané. Nie je ale presne známe, kedy sa dostali svorníky na budovu fary. Najstaršiu zmienku o svorníkoch na fare publikoval roku 1884 N. Sándorfi (Sándorfi 1884, 244), bez presnejšej lokalizácie ich pripomenul už Ipolyi (Ipolyi 1863/1873, 119).

Obr. 5. Torzo záverovej hlavice prípory s rebrom, severné presbytérium.

Obr. 6. Záverová hlavica s rastlinnou ornamentikou (MNG, Budapešť, inv. č. 55.1039).

Kruhový svorník s reliéfnou hlavou Krista s krížovým nimbom, lemuje po celom okraji pravouhlý pásik, v hornej polovici (medzi ramenami krížového nimbu) sú dva úseky kružbového vlysu z oblúčkových motívov. Pod hlavou Krista (v ľavom úseku kruhu) je plochá nápisová stuha so zavinutým koncom. Svorník je v architektúre kostola spoľahlivo identifikovateľný na základe Mednyánszkeho popisu a kresby (Mednyánszky 1818, 495, kresba položka 5) do severného presbytéria. Ruttkay reliéf hlavy Krista zaradil medzi archaizujúce motívy, (pripomínal mu byzantské predlohy – fresky Pantokratora) a hľadal pre ne inšpiráciu „priamo alebo sprostredkovanou formou na juhovýchode“ (Ruttkay 1988, 134–135). Potom aj iní autori odkázali na Ruttkayove úvahy o archaizme i byzantských predlohách (napr. Krupa–Bača 1993, 15). Na takúto klasifikáciu nie je dôvod: svorníky tohto typu sú

Obr. 7. Svorník s hlavou Krista.

Obr. 8. Svorník s listovou ornamentikou.

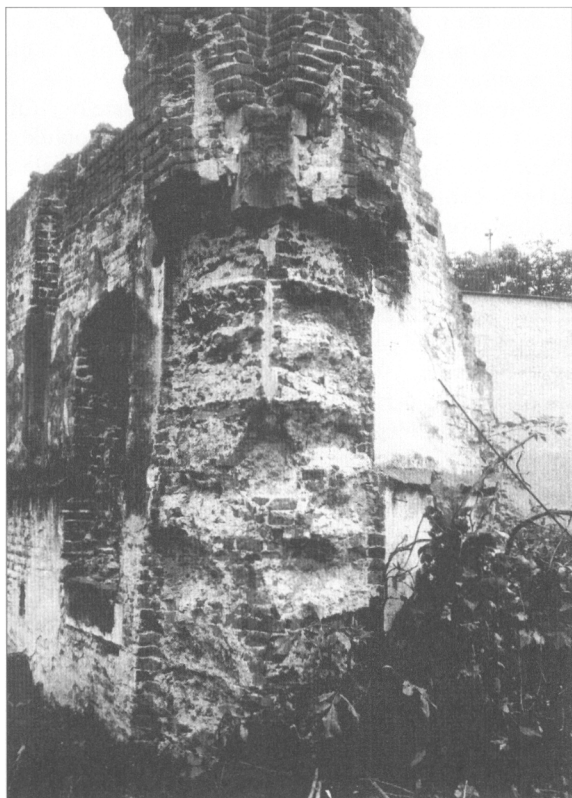
zvyčajne v stredoeurópskej gotike 14. storočia (napr. mariánsky chór dómu sv. Štefana vo Viedni). Oproti viedenským svorníkom (Zykan 1968, 10) piešťanský má odlišné niektoré formové detaily, najmä neornamentálne spracovanie vlasových partií.

Druhý svorník z fary nie je v architektúre kostola celkom spoľahlivo situovateľný: Ruttkay predpokladal jeho polohu v klenbovom poli medzi „hlavným triumfálnym oblúkom presbytéria a jeho dvomi krídlami“. Odvolával sa na popis Mednyánszkeho, že ide o miesto „antiquissime navis apicem“, kde mal byť svorník s „dvomi priečnymi zväzkami“ (Ruttkay 1988, 126). Mednyánszkeho kresba podobný svorník nezaznamenáva, jeho záujem sa sústredil len na figuratívne prvky. Okrem svorníka s hlavou Krista nakreslil ďalší, s listami a maskou uprostred terča, ktorý medzi zachovanými kusmi s neďa identifikovať (Mednyánszky 1818, kresba položka 9). Pri istej schématickosti jeho nákresov, do úvahy prichádza typ svorníka s maskou divého muža, rozšírený v stredoeurópskej gotike 14. storočia, najmä prostredníctvom svätoštefanskej huty z Viedne (porov. Zykan 1968, 15). Kruhový terč ornamentálne zdobeného svorníka z fary ako hlavný motív vyplňajú dva dlhé plazivé, zvlnené listy, vzájomne na seba nadväzujúce, s početnými „odbočujúcimi výhonkami“, ktoré sú komponované do kruhu. Povrch listov je pozdĺžne reliéfne žilkovaný. Typ jeho ornamentiky je tak isto odvoditeľný z okruhu pôdobenía viedenskej stavebnej plastiky.

Svorníkmi sa uzatvára problematika identifikácia typológie kamenárskej výzdoby stavebného torza piešťanského kostola v oboch presbytériách. K nadväzujúcej časti pôdorysu, k jednolodiu, chýbajú už Mednyánszkeho opisy: aká stavebná plastika mohla byť v lodi kostola nemáme žiadne doklady. Podľa archeologických zistení k obvodovému (hlbkovému) múru patrili oporné piliere, rozmiestnené v pravidelnom rytme z exteriéru, ktoré indikujú existenciu stredovekého zaklenia, najskôr v podobe troch polí krížových rebrových klenieb na obdĺžnikovom pôdoryse (nákras: Krupa–Klčo 2004, 47). Na interiérovej strane murív neboli zistené doklady po založení prípor (možno tu teda hypoteticky uvažovať o klenbe na konzolách), iba pri nárožnom (juhozápadnom) opornom pilieri bol aj zvnútra doložený kútový pilier, ktorý však je voči obvodovému murívu druhotný a autori výskumu jeho funkciu označili ako spevňujúcu (Krupa–Klčo 2004, 52). Či pilier súvisel so zaklenutím nie je známe. Pri výskumoch z plochy lode sa vybrali aj kamenné architektonické články, okrem stručnej zmienky neboli nateraz podrobnejšie publikované (Krupa–Klčo 2004, 52). Zdá sa však, že frekvencia nálezov článkov bola hustejšia v presbytériách a na plochách pred nimi, kde sa našli úseky rebier hruškovej profilácie (Krupa–Klčo 2004, 50), ktoré máme potvrdené aj na príslušných nadzemných konštrukciách.

Čiastočne sporným miestom pôdorysu kostola je aj priestor vo východnej časti lode v mieste napojenia oboch presbytérií, ktorý vytvára trojuholníkové klebnové pole. Už V. Mencl na svojich nedatovaných terénnych náčrtoch v jeho bočných cípoch zaznamenal zachované úseky prípor ako druhotné (voči obvodovému murívu), hoci na publikovanom pôdoryse fázovú postupnosť jasnejšie nevyznačil (Mencl 1967, 14). Otvorená teda zostáva otázka, ako bolo pôvodne zaklenuté toto klenbové pole a či loď mala vo svojom čele hneď aj vlastný triumfálny oblúk. V. Mencl rekonštruoval do tejto situácie trojdielnu rebrovú klenbu. Rovnako neistá sa javí táto časť stavby aj v pozorovaniach pamiatkového výskumu (Žuffová 2005, 31 n.). Je však azda možné, že detaily, ktoré sa okolo triumfálneho oblúka v lodi ukazujú ako druhotné, vznikli len s miernym časovým posunom za obvodovými múrmi a boli len akousi korekciou počas stavebných prác.

Na rozdiel od nejasností okolo klenbového poľa vo vrchole pôdorysu jednolodia, (čo mohlo mať svoje dôsledky aj na zaklenie ostatných úsekov lode), za jednoznačne primárne možno považovať vytvorenie triumfálnych oblúkov oboch presbytérií, ktorých tehlové murivá (po nasadenie oblúkov) boli obložené kamennými opracovanými blokmi. Obklad sa nezachoval, ale veľkosť a rozloženie kamenných prvkov sú čitateľné podnes z ich odtlačkov na poškodených tehlových múroch. Súčasťou kamenného obkladu v osi lode kostola, na mieste stretania oboch presbytérií bola aj nika pre sochu, ktorú ohraničovala zo spodu konzola a zvrchu kamenný baldachýn. Táto situácia zostala v doterajšej literatúre k piešťanskému kos-

Obr. 9. Napojenie severného a južného presbytéria.

po jeho stranách sú pozostatkami po pätkách klenbových luniet. Azda s touto situáciou – baldachýnom a nikou, pohľadovo uplatňujúcou sa ako dominanta interiéru lode kostola – môže súvisieť zázračná socha Panny Márie, o ktorej sa v súvisi s piešťanským kostolom zmieňuje J. Follajtár. Plastika sa tešila obľube u pospolitého ľudu i šlachty: manželka Jozefa Erdődyho nechala vytvoriť čipkovú prikrývku sochy zo svojho svadobného plášta (Follajtár

tolu nepovšimnutá. Zachovalo sa z nej torzo: pod nasadením klenby je fragment kamenného (pôvodne) polygonálneho baldachýnu. Skladal sa z vystupujúcej vrchnej, zrejme rímsovej časti, na ktorú nadväzoval vlastný baldachýn, ktorý bol podklenutý motívom drobnej rebrovej klenby. Z podklenutia sú podnes viditeľné iba dva lomené čelá drobných klenbových luniet, lemované tenkým valcovým pruhom, naznačujúcim „rebro“. Podľa torza nie je možná presnejšia rekonštrukcia tvaru baldachýnu, ale aj tento nález je dôležitým poznatkom pre poznanie možností uplatnenia sochárstva v interieri piešťanského kostola. Konzola, na ktorej bola umiestnená (nezachovaná, nateraz bližšie neznáma) plastika, chýba, v tehlovom murive je pod baldachýnom evidentné iba jej miesto (ako vyhlbenina v mure, cca 115–120 cm pod baldachýnom). Na baldachýn zrejme zvrchu dosadalo rebro klenby z trojuholníkového poľa vo východnej časti lode, zošikmené plochy steny

Obr. 10. Fragment baldachýnu.

1905, 268). Je celkom možné, že na baldachýnovú niku nadväzoval oltár. Pri archeologickom výskume na mieste styku múrov oboch presbytérií sa odkryli základové murivá, ktoré sa považujú za masívny operák (Krupa–Klčo 1995, 83). Mohlo snáď ísť aj o murované základy oltárnej menzy: táto otázka, podobne ako mnohé ďalšie, zostáva otvorená do podrobnejšieho publikovania výskumov. Hoci baldachýnová nika s plastikou by mohla existovať v interiéri chrámu aj bez oltára, rovnako pravdepodobné je však i jej spojenie s menzou, pristavanou k nárožiu, kde sa stretávali obidva presbytériá. Aj tu zostáva ešte preveriť, či po oltárnej menze nezostali stopy medzi odtlačkami po kamenných obkladoch. Mohlo by tu azda ísť o typ architektonického retábula (oltára), zrasteného s pilierom, korunovaného sochou, ako ho poznáme z kláštorného kostola v Hronskom Beňadiku, kde príbuzné oltáre vznikali spolu s trojlodím počas 14. storočia (Takács 2001, 171).

V rámci skúmania piešťanského stredovekého kostola po inventarizácii stavebnej plastiky zostáva ešte mnoho nejasného. Časť jeho tvaroslovía a ornamentiky možno vysvetliť viedenskými zdrojmi z huty pri kostole sv. Štefana, ktoré však nevyčerpávajú celkom kvality stavby a jej výzdoby. Kľúčovým je reliéf so sediacou kráľovskou postavou anjelmi a erbami, ktorý zatiaľ vykladali na základe príbuznosti s pečaťami ako portrétno vyobrazenie niektorého panovníka anjouovskej dynastie. Reliéf predstavuje nielen ikonografický a formový, ale aj funkčný problém. Podobne je to aj s architektúrou, najmä pôdorysom kostola, ktorého zdvojené presbytérium sa síce dá spojiť s katedrálovými tvarovými východiskami, azda pôvodom zo Štrasburgu, ako to naznačil už V. Mencl (Mencl 1967, 14), ale nevysvetlená zostala príčina použitia kaplnkovej formy záveru a jej funkcia. Znamená to ďalší kritický návrat aj k A. Mednyánszke, ktorý s výskumom kostola začal.

Literatúra

- BAČA, R.–KRUPA, V.–KLČO, M., 1993: Výskum stredovekej sakrálnej stavby v Piešťanoch. AVANS v roku 1992. Nitra, 19–20.
- CSEMEGI, J., 1955: A budavári fõtemplom középkori építéstörténete. Budapest.
- ČELKO, E., 1987: Torzo vzácnéj architektúry. Piešťany 23, č. 8, 14–15.
- ÉBER, L., 1909: Pöstyéni dombormü a Nemzeti Múzeumban. Archaeologiai Értesitõ Ü. F., XXIX, 289–293.
- FOLLAJTÁR, J., 1905: Pöstyén egyházi emlékeirõl. Archaeologiai Értesitõ Ü. F., XXV, 266–270.
- IPOLYI, A., 1863/1873: A középkori szobrászat Magyarországon. In: Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei, 10, 1863. – Tu citované podľa vydania IPOLYI, A., 1873: Magyarország középkori szobrászata emlékei. In: IPOLYI Arnold kisebb munkái, I., Budapest, 118–121.
- J. K., 1956: Zrúcaniny starého kostola templárskeho kláštora v Piešťanoch. Pamiatky a múzeá 5, 46.
- KRUPA, V.–BAČA, R., 1993: Najstaršia murovaná stavba v Piešťanoch. In: Pescan/Piešťany 1113–1993. Piešťany, 4–19.
- KRUPA, V.–KLČO, M., 1995: Tretia etapa výskumu v Piešťanoch v polohe Starý kláštor. AVANS v roku 1993. Nitra, 83.
- KRUPA, V.–KLČO, M., 1996: Štvrtá etapa výskumu na lokalite Starý kláštor v Piešťanoch. AVANS v roku 1994. Nitra, 110–111.
- KRUPA, V.–KLČO, M., 2004: Starý kláštor v Piešťanoch – archeologický výskum lokality v rokoch 1991–1994. In: Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 7. Zborník zo seminára konaného dňa 2. 12. 2003. Zost. Žuffová, J., Trnava, 47–53.
- KRUPA, V.–KLČO, M., 2005: Starý kláštor v Piešťanoch – archeologický výskum lokality v roku 2004. In: Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 8. Zborník zo seminára konaného dňa 7. 12. 2004. Zost. Žuffová, J., Trnava, 47–50.
- MAROSI, E., 1982: Építészet. In: Művészet I. Lajos korában 1342–1382. [Kat. výst.] Ed. Marosi, E., Tóth, M., Varga, L., Székesfehérvár, 243–256.
- MAROSI, E., 1987: A kőfaragó művészet stílustendenciái. In: Marosi, E. (ed.): Magyarországi művészet 1300–1400 körül. 1–2. zv. Budapest, 452–458.
- MEDNYÁNSZKY, A., [Illust.mo Libero Barone a Mednianszky], 1818: Rudus Ecclesiae Templariorum in Pöstyén. Fundgruben des Orients 6, Wien, 493–496.
- MEDNYÁNSZKY, A., 1826/1962: Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungarn. Malebná cesta dolu Váhom. Slovenský preklad – Hornáková, V., Bratislava.
- MEDNYÁNSZKY, D., 1905: A pöstyéni egyházi emlékekrõl. Archaeologiai Értesitõ Ü. F., XXV, 416–418.
- MENCL, V., 1967: Šariš v dejinách gotickej architektúry. Vlastivedný časopis 16, č. 1, 7–22.

- ORIŠKO, Š., 2005: K problematike stavebnej plastiky stredovekého kostola v Piešťanoch. Kameňosochárske fragmenty z piešťanského kostola v zahraničných zbierkach. In: Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 8. Zborník zo seminára konaného dňa 7. 12. 2004. Zost. Žuffová, J., Trnava, 39–46.
- RUTTKAY, A., 1988: Archeologický výskum a funkčná kategorizácia zaniknutej stredovekej stavby v Piešťanoch. (Príspevok k dejinám tzv. rytierskych a liečiteľských rádov na území Slovenska.) Balneologický spravodajca (Balneohistoria Slovaca) 26, 1987. Bratislava, 110–145.
- SÁNDORFI, N., 1884: Adalékok Pöstyén műemlékeihez. Egyházművészeti Lap 5, 243–245.
- SZENTESI, A., 2000: Rajzok báró Mednyánszky Alajos hagyatékából. In: Történelem-kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. [Kat. výst.] Ed. Mikó, Á., Sinkó, K., Budapest, č. kat. VIII – 14, 500–504.
- ŠIMKO, Z., 1980: Analýza ruín kláštorného kostola v Piešťanoch. Vlastivedný a metodický spravodaj okresu Trnava 2. Trnava, 82–89.
- TAKÁCS, I., 2001: Garamszentbenedek temploma és liturgikus felszerelése. In: Paradisum Plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Benedictine Monasteries in Medieval Hungary. [Kat. výst.] Ed. Takács, I., Pannonhalma, 159–186.
- ZYKAN, J., 1968: Zur Bauplastik von St. Stephan. Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege 22, 6–15.
- ŽUFFOVÁ, J., 2005: K novým poznatkom o počiatkoch a premenách kostola zo „Starého kláštora“ v Piešťanoch. In: Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 8. Zborník zo seminára konaného dňa 7. 12. 2004. Zost. Žuffová, J., Trnava, 27–28.

Zusammenfassung

Die Bauplastik von der Ruine der mittelalterlichen Kirche in Piešťany

Die mittelalterliche Klosterkirche in Piešťany ist heute eine Ruine. Der Schmuck der Kirche verfiel zu Beginn des 19. Jh. allmählich zusammen mit ihrer Architektur, als der Bau beschädigt worden war. Dieser Destruktionsprozess wurde bereits seit dem 19. Jh. von einem allmählichen Interesse an der Kirche begleitet, aus der – mit verschiedenen Zielen und Beweggründen – nach und nach die Steinmetzteile herausgelöst worden sind. Diese wurden zu mobilen Gegenständen, sie wurden an verschiedene Stellen in Piešťany und Umgebung übertragen und gelangten nach und nach auch in die Sammlungen von Privatpersonen und Museumsinstitutionen. Aus der Sicht der Qualität befindet sich der bedeutendste Teil des ursprünglichen Steinmetzschmucks der Kirche im Ausland in der Sammlung der Ungarischen Nationalgalerie in Budapest, wo 7 Fragmente liegen. Im Rahmen der Kirchenruine sind auch einige Konsolen erhalten, teilweise mit Resten figürlichen Schmucks. Auf den Wert der Bildhauerei im Interieur der Kirche weist u. a. der erhaltene Baldachin für eine Skulptur in der Achse des Baus unter dem Triumphbogen hin. Andere Fragmente (Schlusssteine) sind im Gebäude der Pfarrei in Piešťany eingemauert. Ihnen ist diese Studie gewidmet. Der figurale Schmuck der Kirche wurde noch 1818 von Alojz Mednyánszky gezeichnet und veröffentlicht. Seine Zeichnungen und Beschreibungen sind bis heute der Ausgangspunkt für die Untersuchung des älteren Zustands der Kirche. Die mittelalterliche Kirche von Piešťany mit ihren beiden Presbyterien entstand im dritten Viertel des 14. Jh. auf einem älteren Fundament, was durch die Ergebnisse der archäologischen Grabungen angedeutet wird. Sie war von der Architektur und Bildhauerkunst der Dombauhütte beim Dom zu St. Stephan in Wien beeinflusst.

Abbildungen:

1. Fragmente von Piešťany auf der Gravierung A. Mednyánszky, 1918.
2. Eine Terrainskizze des Grundrisses der Kirche in Piešťany.
3. Die Nordwand des nördlichen Presbyteriums.
4. Ein Konsolefragment von der Nordwand des nördlichen Presbyteriums.
5. Nördliches Presbyterium. Ein Fragment des Schlußsteimes
6. Schlußstein mit einem vegetabilen Ornament.
7. Ein Bolzen mit dem Kopf Christi.
8. Ein Bolzen mit Blätterornamentik.
9. Anbindung des nördlichen und südlichen Presbyteriums
10. Ein Fragment des Baldachins.